

Az utazás világi

Raminder Kaur – John Hutnyk, eds.:
 Travel Worlds. Journeys in Contemporary Cultural Politics.
 London – New York: Zed Books. 196 p.

A turizmus napjaink legnagyobb, legdinamikusabban fejlődő, igazán nemzetközi ipara, amely az élet legkülönbözőbb területeit kapcsolja össze a bankrendszerrel a közlekedésen át a politikáig. A turizmus mindenütt jelen lévő, univerzális jelenség, az utazás mint szabadidő-tevékenység azonban a fejlett gazdasággal rendelkező nyugati világ privilégiuma az elmaradt gazdasággal rendelkező harmadik világbeli országokkal szemben. Ily módon az Európán kívüli területekre irányuló turizmus az utazás posztkoloniális gyakorlatát is jelentheti. Az Angliában élő, de ázsiai származású kutatók, egyetemi oktatók nagyrészt személyes élményein alapuló beszámolóiból összeállított kötet alapgondolata a gyarmatosítás és az utazás, a turizmus kapcsolata. A fegyverekkel történő gyarmatosítást idézik az útikönyvekkel és mindenekelőtt megfelelő – nyugati – útlevelel felszerelt utazók, akik jogot formálnak maguknak arra, hogy bejárják az egész világot, élményeket szerezzenek, amelyeket hazatérve történetekké alakítva előadhatnak. Voltaképpen ilyen, műfaji megkötöttségek nélküli útitörténetekből áll ez az útikalauz, mely a szerkesztők szándéka szerint a szokásos, nyugati turisták számára írt, posztkoloniális szemlélettel szemben a hagyományos – Nyugat-centrikus –, az utazást metaforikus értelemben, világmagyarázati elvként megjelenítő turizmuskutatások perifériaterületeire koncentrál, és az egyes jelenségeket nem csupán a turisták, hanem az adott helyi viszonyok értelmezésével, a helybeliek szemszögéből is láttatja. A könyv nem az utazás mint kulturális jelenség magyarázatát kínálja, nem utazás- és határelméleteket dolgoz ki, hanem feltérképezi az utazással kapcsolatos kulturális gyakorlat sokszínűségét, és lehetséges kutatási irányokat vázol. Olyan világokat, összefüggéseket mutat be, amelyeket európaiak Indiában, illetve a Távol-Keleten tett utazásaikkal, ottlétükkel teremtettek.

A kötet első tanulmányában Koushik Banerjea az utazás mint élmény problémakörét vizsgálja.¹ Az utazás minden esetben kaland, hiszen a megszokottól, a biztonságostól való elszakadást jelenti, és az egykori gyarmatterületek a róluk távolról formált titokzatos és izgalmas kép alapján élményszerzésre alkalmas helynek bizonyultak a múlt században éppúgy, mint korunkban. E világok nap mint nap olyan kalandokat ígérnek, amelyek élményével a hétköznapi ember is hőssé válhat. Az utazás tehát a tapasztalatok általi átalakulás folyamatának is tekinthető, így az utazás során a másik megismerésére tett kísérleteinkkel önmagunkra is reflektálunk. Hogyan látja magát egy nyugati turista Keleten? Mindenekelőtt fehér bőrűnek, és ez történeti tapasztalatai alapján olyan jogokkal ruházza fel, ami minden útiokmánynál nagyobb bizonyosságot jelent számára abban a hitében, hogy joga van területek, emberek, testek kisajátítására. Így értelmez-

hető a nyereség-hajhászás és az egzotikumkeresés azonos alapjain a gyarmatosítás és a szexturizmus.

A földrajzi, majd az ezeket követő kulturális felfedezések kezdetétől jellemző és a legkülönfélébb formákban testet öltő erőszakra világít rá Saurabh Dube is az 1868-tól Chattisgarhban evangelizáló német misszionáriusok tevékenységének és életformájának elemzésében.² A tanulmány az elvetemült kereskedő és a jóságos misszionárius elfogadott ellentétpárjáról alkotott fekete-fehér képet árnyalva, a misszionáriusoknak a gyarmati rendszer megszilárdításában betöltött sajátos szerepét és Bernard S. Cohn klasszikus elmélete³ alapján az antropológus tényfeltáró-rekonstruáló tevékenységét vizsgálja. A misszionáriusok mindenekelőtt az autoriter, paternalista irányítás elfogadtatásával és megfelelő eszközökkel való megszilárdításával vettek tevélegesen részt a kolonizáció és a bürokratikus hatalom legitimitása erősítésének folyamatában anélkül, hogy hivatalosan a hatalmi irányításhoz tartoztak volna. A brit adminisztratív hatalommal együtt alakították ki azt a kultúrát, amely – bár európai normák szerint alakult – mégsem a gyarmatosító hatalom társadalmának tükörképe volt, hanem olyan sajátos kulturális jelenség, amelyben a – tanulmányban részletesen tárgyalt – európai étkezés, öltözködés, háztartás és erkölcs új politikai jelentést kapott a koloniális uralom meghatározott társadalmi rendjében.

A keresztény imperializmusnak az előző írásban is tárgyalt rendjét állítja feje tetejére Joyoti Grech *Himnusz* című versében, amely az angol nacionalizmus védőszentjének, az arab származású Szent György személyének és utóéletének ellentmondásaira hívja fel a figyelmet.⁴ Az utazó arab-keresztény arisztokrata döbbenetesen nézi a szigetlakók barbár szokásait, és igyekszik megtéríteni őket. Ki kit gyarmatosít valójában? Ilyen kontextusban mit jelentenek és kire vonatkoznak az olyan, a századok során egyértelműnek vélt kifejezések, mint „pogány”, „vad”, „gyarmatosító”? A vers e mélyen rögzült, ám meglehetősen bizonytalan alapokon álló mítoszok újraértelmezésére hív.

A kizárólag politikai megfontolások alapján húzott határok évszázados egységes kultúrákat megbontó mechanizmusának példáját adja Virinder S. Kalra és Navtej K. Purewall *Pávásokodás* című tanulmánya a Brit-India szétesése után, India és Pakisztán között rajzolt határ jelentéseinek bemutatásával.⁵ A kettéválasztott Pandzsáb korábban a vallási együttélés, a kulturális és nyelvi kohézió szimbóluma volt, amit egyetlen tollvonással szüntettek meg, teret engedve a klasszikus gyarmati rendszertől való megszabadulás után egy új, az előzőhöz számos elemében kapcsolódó gyarmatosításnak. Az egykor ikervárosként fejlődő Amritar és Lahore között ma a helyiek számára szinte leküzdhetetlen akadályként feszül az államhatár. A határt a helybeliek, akiknek rokonai, barátai immár közel 50 éve egy másik – és tegyük hozzá, ellenséges – állam polgárai, többrás vonatút és ezt megelőzően rengeteg adminisztráció árán léphetik át, míg a „megfelelő” útlevelemmel rendelkező nyugati turisták szabadon használhatják a határátkelőket. Miként a nyugati tőke áramlásának, a multinacionális vállalatok terjeszkedésének sem szab határt semmi, csupán a két ország közti határ menti kereskedelmet akadályozzák a sorompók. A határ ilyen élesen elválasztó szerepe és az ehhez kapcsolódó többé-kevésbé állami irányítású határátlépési procedúrák kétségkívül sokkoló hatásúak, különösen a nyugati világ számára, a közép-európai olvasó azonban jól ismeri e szerepjátékokat és a pontosan tervezett előadások koreográfiáját. A szétválasztás pakisztáni-indiai gyakorlatának egyes elemeit tételesen elemzi a tanulmány, a határon történő, az egyes államha-

talmat erősíteni kívánó, turistalátványosságként is számon tartott ceremóniák, az egykori közlekedési főútvonal mai viszonyai, illetve a hivatalos határátlépést egyszerűsítő, korántsem veszélytelen alternatív utak bemutatásával.

A határátlépés motivációinak körét bővíti Joyoti Grech másik verse.⁶ A Kelet-Pakisztánban élő jumma népnek maradandó sebeket okozott a közel 20 éves, jogaiért és nemegyszer a puszta életben maradásért folytatott állandó háborúskodása. A vers az önmeghatározásért folytatott harc sok incidense közül idéz egyet: egy munkába utazó, fiatalokból álló csoportot érő támadás egy megmenekülőjét kíséri el, aki üldözői elől egy hegy tetején álló kolostorban rejtőzik el, de meggyilkolt társai halálkiáltásaitól nem tud szabadulni. Egy idő után kénytelen elhagyni az országot, de ehhez új papírokra, új azonosságra van szüksége. A vers régi életéből az új élete felé tartó utazás történetét meséli el. Az utazás jelen esetben tehát korántsem szórakozás, hanem az életben maradáshoz szükséges kényszerűség.

Az utazás-kaland-veszély szorosan összefonódott jelentéseihez tér vissza Peter Phipps *Turisták, terroristák, halál és érték* című írásában.⁷ A nyugati sajtó szótárában a turista és a terrorista minden esetben ellentétes jelentéssel felruházott fogalom párt alkot: ártatlanság és bűn, polgár és bűnöző, fogyasztó és gyilkos, áldozat és elkövető. A turisták és terroristák kapcsolata, egymásra utalása már a repülőtéren kezdődik, ahol a különféle poggyászvizsgálatok során minden turistát potenciális terroristának tekintenek, és ahol minden terrorista turistának álcázva igyekszik átjutni az állam által a tényleges vagy névleges határookra felszerelt, az állampolgárok mozgását szabályozni kívánó ellenőrző pontokon. Mindenki, aki útra kel, feltételezi, hogy joga van bármikor, bárhol egy tőle idegen kultúrába bepillantani, arról benyomásokat, élményeket szerezni. A turizmus logikájának ez a lényeges pontja adhat magyarázatot az egyre elszaporodó turistagyilkosságokra. A legtöbb ember ugyanis nem mehet sehova, túl szegény ahhoz, hogy meg tudjon szökni mindennapjai valósága elől, és ahhoz is túl szegény, hogy megfelelőképpen éljen lakóhelyén, amelyet a turisták előszeretettel keresnek fel, és ez érthető feszültséget teremt. Azok a turisták, akik a másfajta élet tapasztalatához való jogukat igazán komolyan veszik, igyekeznek elkerülni a tömeges turizmust, és a megszokott otthoni létől minél messzebbre kerülve minél veszélyesebb helyekre jutni. Az emberek önértékelést is végeznek egy-egy ilyen kalandos út során, így nem véletlen, hogy veszélyes utakra általában olyanok vállalkoznak, akik valamilyen nagy változást éltek meg, vagy éppen ez előtt állnak, így az utazás – mint arra már e kötetben Banerjea is rámutatott – átmeneti rítusnak is tekinthető. Az utazásnak, az élménynek tehát a félelem adja meg az értékét. Minden átélt veszélyes kaland csak erősíti az otthon elmondott történetet, és közelebb visz az idegen világ valóságához. Az idegenben történt halál ebben az értelemben a legvalódibb valóság megtapasztalásának klasszikus bizonyítéka. A hátizsákos, veszélyt kereső utazók pedig rendre letérnek a turisták által és az ő számukra kitaposott ösvényekről, nemegyszer turista mivoltuk miatt érzett szégyenükben. Így könnyen elérhető, értékes célpontjaivá válnak a váltságdíjat követelő vagy éppen nemzeti önérzetükben sértett terroristáknak.

Az indiai valóság megismerése és megértése divatjelenséggé vált az elmúlt években a fiatalok körében Európában. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a Music Television programjaiban fel-feltűnő, az egzotikus Keleten készült útifilmek sora. John Hutnyk egy olyan mágikus és misztikus turizmusról ír, amelyet meghatározó módon támogat a globalizá-

lódó gazdaság és az új telekommunikációs világrendszer.⁸ A tanulmány középpontjában a Kula Shaker együttes frontembere, Crispian Mills, illetve zenéje áll. A távoli, egzotikus világok felfedezése és az ezutáni vágyakozás mindig a nyugati világ értékrendszerének válságát jelzi, az önmagukat kereső emberek indulnak útra egy tisztább, egyszerűbb világba. Ilyen világ India is, amely önmagában mindazon értékek, gondolatok gyűjtőfogalmává vált, amelyek hiányoznak az individualista nyugati világban. Felkerekednek tehát a nyugatiak, hogy megszerezhessék maguknak mindezen életet adó értéket, és természetesen hogy magukkal vigyék vissza, Nyugatra. Olyan szellemi lopás ez, ami alapvető félreértéseken alapul. Az önmagukat keresők a dolgok helyi jelentését, értékét figyelmen kívül hagyva kutatják a különféle tapasztalatokat csak azért, hogy élményként megélhessék, és azután történetként megfogalmazhassák, tapasztalatként magyarázthassák azokat maguknak és másoknak. Bizonyos, céljaiknak megfelelő jelenségeket kiemelnek azok eredeti kontextusából, új jelentéssel ruházzák fel őket az autenticitás jegyében. Így keletkeznek – mindenekelőtt a turizmus következtében – a kisajátítás folyamatában kommercializálódott értékek és dekontextualizált dekorációk. Alternatív életformaként jegyzik mindezt a Music Television útifilmjei, ami ténylegesen csak a nyugati elképzeléseknek megfelelően alakított, félúton megakadt megismerés. A Kula Shaker pontosan ezt a gyakorlatot követi, mikor „indiai” zene címén a nyugati ízlést teljes mértékben kiszolgáló egzotikus zenét produkál.

A keleti értékeket alapvetően más szempontból kereső, többé-kevésbé megismerésre törekvő gyakorlatról számol be Seán McLoughlin és Virinder S. Kalra az Angliában letelepedett mirpuri diaszpóra vizsgálata kapcsán.⁹ A 2. világháború után Angliába költöző vendégmunkások mindig is nagyon szoros kapcsolatot tartottak fenn az otthon maradtakkal, a második generáció azonban – mint sok más hasonló esetben – sem szülei, sem a befogadó kultúra értékrendjét nem tartja a maga számára érvényesnek. A mirpuri fiatalok nagy része előbb-utóbb visszatér szülei hazájába látogatóként rövidebb-hosszabb időre: házasodni, tanulni, vallásukat megfelelő módon gyakorolni. Létezik egy alapítvány, amely egy hónapos identitásformáló tanulmányutakat szervez a fiataloknak. A tanulmány ezen feltételezett megismerési folyamat ellentmondásait tekinti át. A hazalátogató fiatalok általában nyugati turista módjára ismerkednek nagyszüleik világával, a helyiek pedig ennek megfelelően, az egykori brit tisztviselőknek járó vegyes érzelmekkel fogadják őket. A két kultúra között mozgó, tehát egyikben sem élő fiatalok számára az identitás mindig földrajzi helyzettől függő: Angliában a Mirpurhoz, Mirpurban az Angliához való kötődés válik értelemszerűen jelentősebbé.

A helyzetfüggő és ily módon állandóan változó, pillanatnyi identitásról ír saját, első-sorban utazásai során szerzett tapasztalatai alapján Shirin Housee.¹⁰ A mauritiusi származású, de Angliában felnőtt, brit állampolgárságú fekete bőrű nő olyan kombinációja az össze nem illő értékeknek, amely folyamatos konfliktusforrást jelent szinte minden helyzetben. Gyerekkorától kezdve meghatározó élményei egyértelművé tették, hogy számára nem létezik abszolút, a pillanatnyi helyzettől függetlenül létező, stabil identitás, csak a múlt és a jelen tapasztalatai alapján állandóan formálódó, meglehetősen elasztikus azonosságtudat. Az elfogadáshoz és az elutasításhoz szorosan kötődő identitás mindig összefonódik az adott társadalmi környezettel, alakulásának minden pillanata egy meghatározott politikai térben létezik csak, és minden esetben relatív: a feketeség csak a fehérek között válik jelentésselivé. Fekete nőként brit útlevelel tett utazásainak példá-

iban a korábbi írások gyarmatosító és gyarmatosított, kisajátító és kisajátított feloldhatatlan ellentétének saját énjén belüli megtapasztalásának élményeiről kapunk képet.

Hasonló, önéletrajzi írásában Raminder Kaur a kutatók és a turisták közti korántsem nyilvánvaló határokról gondolkodik.¹¹ Klasszikus példáját adja a kutatói önértékelésnek, önvizsgálatnak: a megélt tapasztalatok és azok tudományos írásban való rögzítésének nehézségeit, lehetetlenségét, a kutatónak az adott terepen betöltött státusát szedi darabokra egy pszichiáter elszántságával. Ez az elbeszélés zárja az utazás sokféleségének bemutatását a műfaji sokszínűségen keresztül is felvállaló írások sorát. A Nyugat-centrikus, a kizárólag tudományos kritériumoknak megfelelő tanulmányokkal szemben a kötet szerzői az utazással kapcsolatban a legkülönbébb nézőpontokból felvetődő problémák elemzéséhez leginkább megfelelő írásmódot választhatták. A nagyrészt személyes tapasztalatokon alapuló, vállaltan közvetlen hangvétellű írások gyűjteménye a szerkesztők szándéka szerint útikönyv, a szó szoros értelmében iránytű az utazás világaiban. Ennek megfelelően értékes bibliográfia és név-, hely-, illetve tárgymutató is segíti a tájékozódást.

JEGYZETEK

1. Koushik Banerjea: Ni-Ten-Ichi-Ryu. Enter the World of the Smart Stepper. I. m. 14–28.
2. Saurabh Dube: Travelling Light: Missionary Musings, Colonial Cultures and Anthropological Anxieties. I. m. 29–50.
3. B. S. Cohn: Anthropology and History. The State of the Play. Comparative Studies in Society and History 22. 198–221.
4. Joyoti Grech: Anthem. I. m. 51–53.
5. Virinder S. Kalra – Navtej K. Purewall: The Strut of the Peacocks: Partition, Travel and the Indo-Pak Border. I. m. 54–67.
6. Joyoti Grech: Bordercrossing. I. m. 68–73.
7. Peter Phipps: Tourists, Terrorists, Death and Value. I. m. 74–93.
8. John Hutnyk: Magical Mystical Tourism. I. m. 94–119.
9. Seán McLoughlin – Virinder S. Kalra: Wish you Were(n't) Here? Discrepant Representations of Mirpur in Narratives of Migration, Diaspora and Tourism. I. m. 120–136.
10. Shirin Housee: Journey Through Life. The Self in Travel. I. m. 137–154.
11. Raminder Kaur: Parking the Snout in Goa. I. m. 155–172.